

‘Amsterdam’ van Jacques Brel

De twee YouTube-filmpjes verschillen weinig van elkaar, alleen in lengte en in camerastandpunt. Maar allebei staan ze garant voor kippevel. We zien een man in jarenzestigpak met een losse das, type Hans van Mierlo, die een lied zingt. Het begint rustig, met de woorden ‘*Dans le port d’Amsterdam*’, maar binnen drie minuten heeft hij zichzelf tot grote emoties opgezweept. Terwijl hij zingt over de kroegen, de hoeren en de zeelieden in de haven van Amsterdam, vormt zich een laagje zweet op zijn gezicht. De accordeon op de achtergrond gaat steeds sneller, zijn bewegingen worden wilder, al blijven ze stijlvol; zijn haar schiet uit de pommade, en bij de finale (‘*Et ils pissent comme je pleure/Sur les femmes infidèles*’) is hij al praktisch buiten adem.

Dit is Jacques Brel, optredend in de tempel van het Franse chanson, het Parijse Olympia, waar in 1964 zijn beroemdste liveconcert op de plaat werd vastgelegd. Een in Brussel geboren Belg die – samen met Aznavour, Bécoud, Brassens, Ferré, Gréco en Trenet – het enigszins ingedommelde Franse chanson nieuw leven had ingeblazen met poëtische teksten en overrompelende concerten waar zijn ziel en zaligheid in besloten lagen. Een Franstalige Vlaming die in een variatie op een Engelse traditional (‘Greensleeves’) zong over een Nederlandse havenstad en daarmee Europa en de rest van de wereld veroverde.

‘Amsterdam’ werd gecoverd door onder meer Nina Simone, Scott Walker,

Jacques Brel in Olympia (1964)

Lp-hoes *Enregistrement Public à l'Olympia*
1964

David Bowie, Hildegard Knef, Liesbeth List, De Dijk en The Dresden Dolls en door popgroepen uit Polen, Finland en Slovenië. Een paar jaar geleden eindigde het bij de verkiezingen voor een 'Amsterdams lijflied' in *Het Parool* op een derde plaats, achter 'Oude wolf' van Trio Bier (het gevolg van een internet-lobby) en de gedoodverfde winnaar 'Aan de Amsterdamse grachten'. En dan te bedenken dat het oorspronkelijke onderwerp van deze stomende

wals niet eens Amsterdam was maar Antwerpen, dat jammer genoeg voor de Belgen in het Frans een lettergreep te weinig telde.

Misschien dat Brel (1929–1978) het de Belgen niet gunde. Zijn leven lang, in Parijs en op het Zuidzee-eiland Hiva Oa, had hij een getroebleerde verhouding met zijn geboorteland, dat hij in 1953 verlaten had en in interviews beschreef als een '*faux pays*', waaraan je alleen kon ontsnappen door Europeaan of wereldburger te worden; een boers en burgerlijk moeras dat ervanlangs kreeg in liedjes als 'Les Flamandes' (1959) en 'La... la... la...' (1967). Een jaar voor Brels dood door longembolie had een lied van zijn laatste langspeelplaat zelfs tot een rel in Vlaanderen geleid. In 'Les F...' hekelde Brel de strijders voor de Vlaamse cultuur als achterlijke en gevaarlijke hypocrieten, 'nazi's tijdens de oorlogen en katholieken ertussen'. Hij beschuldigde ze van humorloosheid en van indoctrinatie ('ik verbied u om onze kinderen te verplichten Vlaams te blaffen'). 'Wanneer beschaafde Chinezen vragen waar ik vandaan kom,' zo luidde de subtielste zin van de tekst, 'dan antwoord ik met tranen tussen mijn tanden "Ik ben van Luxembourg"'. Waarbij de belediging extra hard aankwam omdat Brel alleen dit ene zinnetje in het Nederlands zong.

Maar net als in het geval van andere beroemde ballingen – de Romein **Ovidius**, de Dubliner **Joyce**, de Oost-Duitser Biermann – was Brels verhouding tot zijn vaderland er een van haat én liefde. Je hoeft niet bepaald Brels obscuurste werk te beluisteren om ontroerende odes aan de Lage Landen te vinden: 'Mon père disait' bijvoorbeeld, waarin prachtige zinnen staan over de noordenwind 'die de dijken bij Scheveningen doet breken' en die ervoor zorgt 'dat onze meisjes het delicate haar van ons kant hebben'; 'La Bière', dat overloopt van Uilenspiegel, **Bruegel** en 'Godferdomme'; en natuurlijk 'Le Plat Pays', Brels knarsetandende liefdesverklaring aan het land dat het zijne was, een lange leegte verkild door wind en lage luchten; gezongen met een overgave en een

melancholie die je verplaatst naar de sufgebeukte, winderige polders achter de duinen. En zo beschreef hij ook het Brussel van voor de oorlog (*'au temps où Bruxelles bruxellait'*), het Oostende van de wachtende vissersvrouwen, Knokke-le-Zoute in de regen en Luik in de sneeuw.

'Elle est dure à chanter, la belgitude' schreef Brel, geboren in het jaar dat Simenon zijn eerste roman schreef en Hergé zijn eerste *Kuifje* tekende, in een van zijn notitieblokken. Net als zo veel andere Belgen stelde hij zichzelf zijn leven lang de vraag wat het betekent om Belg te zijn, onderdaan van een verdeeld bananenkoninkrijk met twee (of eigenlijk drie) taal- en cultuurgebieden die op voet van oorlog met elkaar verkeren; een staat die in de woorden van 'Le Plat Pays' vecht, wacht, kraakt en juicht. Maar juist die twijfels, die zo actuele getourmenteerdheid (want worstelen we niet allemaal met de vraag wat het betekent het om Nederlander, Griek, Europeaan te zijn?), hebben hem bij velen populair gemaakt. De zwarte romanticus Jacques Brel is door zijn non-conformisme en zijn invloed op onder meer Bob Dylan, Leonard Cohen, David Bowie en recentelijk Stromae een van de weinige Franse chansonniers met een rock-'n-roll-imago dat verder reikt dan de grenzen van de République. En anders dan bijvoorbeeld [Serge Gainsbourg](#) heeft hij het genre van het chanson nooit verloochend. Brel mag dan 35 jaar dood zijn, hij heeft het Franse lied-met-een-literaire-tekst de 21ste eeuw ingeloodst. Zie de miljoenen hits op YouTube.

Serge Gainsbourg

Een duet over incest met zijn dochter, een geile reggaeversie van het Franse volkslied, een hijnummer dat een halve eeuw na dato nog steeds opwindend is – de joods-Russische emigrantenzoon Serge Gainsbourg (1928–1991) verdient met recht de titel chansonnier-provocateur. Begonnen als een dichter en liedschrijver in de traditie van *poètes maudits* als François Villon en Boris Vian, ontwikkelde hij zich in de jaren zestig tot een experimenteel popmusicus, die zich tussen jazz, chanson en rock bewoog. Hij schreef hits voor France Gall (niet

alleen haar winnende songfestival-liedje 'Poupée de cire' maar ook haar

Gainsbourg en Brigitte Bardot op de hoes van *Bonnie en Clyde* (1968)

dubbelzinnige ode aan de orale seks ‘Les Sucettes’), werkte samen met Brigitte Bardot (die haar opname van het orgastische ‘Je t’aime... moi non plus’ niet wilde uitbrengen), maakte een baanbrekend conceptalbum met zijn Engelse vriendin Jane Birkin (*Histoire de Melody Nelson*, 1971) en epateerde in de jaren zeventig en tachtig de bourgeoisie met erotische reggae en onbeschoft podiumgedrag. Toen hij in 1991 overleed aan de gevolgen van Gitanes en sterkedrank gold hij als de invloedrijkste Franse popmusicus, niet alleen

door zijn muzikale vernieuwingen – waarop werd voortgeborduurd door zulke verschillende artiesten als Air, Nick Cave en Carla Bruni – maar ook door zijn veellagige teksten, die wemelen van de woordgrappen en de controversiële verwijzingen. Net als Brel bracht Gainsbourg de poëzie in de Franse pop, maar als je de lijst ziet van artiesten die nummers van hem gecoverd hebben, dan besef je dat zijn invloed misschien nog wel groter is geweest.

2 VOLKSSPROOKJES EN CULTUURSPROOKJES

De sprookjes van Andersen

Er was eens een zeemeermin die zó graag met een prins op het land wilde trouwen dat ze daarvoor alles opgaf. Er was eens een arm meisje dat haar broertje redde uit de ijzige greep van een noordse heks. Er was eens een keizer in China die er door schade en schande achter kwam dat een nachtegaal mooier zingt dan een speeldoo. Er was eens een lelijk jong eendje dat opgroeide tot een prachtige zwaan.

En er was eens een Deense schoenmakerszoon en mislukte toneelspeler die jaarlijks met Kerstmis een bundeltje sprookjes (‘verteld voor kinderen’) publiceerde – en daarmee wereldberoemd werd.

De naam van die schoenmakerszoon was Hans Christian Andersen (1805–1875); en zijn 156 sprookjes (*eventyr*, zoals ze in het Deens heten) gelden als hoogtepunten van een eeuwenoud genre. De eerste drie – ‘De tondeldoos’, ‘Kleine Claus en grote Claus’ en ‘De prinses op de

Edvard Eriksen, *Den lille havfrue* (1913), beeld in de haven van Kopenhagen

erwt' – waren nog bewerkingen van oude volksverhalen, maar daarna leek Andersen de fantasieën uit zijn mouw te schudden. De schrijver verplaatste zich in een stopnaald en een tinnen soldaatje, in een verliefde mol en een deftige slak, in een verkoopster van zwavelstokjes en een sneeuwman die zich aangetrokken voelt tot een kachel.

Van de meeste van Andersens sprookjes kun je je niet voorstellen dat ze er ooit *niet* geweest zijn. Wat trouwens ook geldt voor de volks-sprookjes die werden verzameld door de Fransman Perrault (*Les Contes de ma mère l'Oye*, 1697) en de Duitse gebroeders Grimm (*Kinder- und Hausmärchen*, 1812–1822). Maar

die waren dan ook oeroud en van generatie op generatie doorgegeven voor het slapengaan of bij het haardvuur. Het verhaal van Doornroosje – een prinses wordt met een prik in slaap gebracht en moet door een vindingrijke prins gered worden – is in aanleg al te vinden in de oud-Germaanse sagen (*Wagners Siegfried* is er een variant op). Het Assepoesterverhaal – een meisje ontworstelt zich met behulp van een fee aan een stiefmoederlijke behandeling – gaat terug op de Vroege Middeleeuwen en werd al in de 9de eeuw opgetekend in China. Van 'Hans en Grietje' – twee verstoten kinderen verslaan een boze heks – zijn al versies bekend uit de 16de eeuw. En de archetypen van Blauwbaard (de romantische seriemoordenaar), Klein Duimpje (het lepe minimannetje dat zelfs een reus te slim af is) en Roodkapje (het meisje dat belaagd wordt door een verleidelijke wolf) zwierven ook al tientallen eeuwen in verhalen rond.

Barbe-Bleue en Le Petit Chaperon rouge waren, net als Cendrillon en La Belle au bois dormant, al present in de eerste editie van de acht 'sprookjes van Moeder de Gans', oftewel de 'Verhalen van lang geleden met een moraal'. Charles Perrault, de edelman die ze opschreef, geldt als de pionier van het volkssprookje; hij maakte het genre populair aan het hof van Lodewijk XIV en inspireerde tal van adellijke *féistes* tot nieuwe verzamelingen; maar hij ontleent zijn faam vooral aan de unieke personages die hij creëerde. Zo komen de Gelaarsde Kat en Riket met de Kuif niet voor in de uitputtende optekening van tweehonderd voornamelijk Duitse sprookjes waaraan de taalkundigen

Arthur Rackham, illustratie in Jacob en Wilhelm Grimm, *The Fairy Tales of the Brothers Grimm* (1909)

gemaakt, waarvan in totaal honderdveertig miljoen exemplaren over de toonbank gingen; en de illustraties die de schrijver erbij tekende, zijn vermenigvuldigd op posters, behang en ontbijtservies. *Le Petit Prince* van de jonggestorven piloot Antoine de Saint-Exupéry (1900–1944) geldt als het meest gelezen boek uit de Franse letterkunde en als een van de succesrijkste cultuursprookjes uit de wereldliteratuur.

Er is best wat aan te merken op het braaf-humanistische verhaaltje over een gestrande vliegenier die kennismaakt met een buitenaards kereltje. Zo kun je *Le Petit Prince* afdoen als een quasifilosofische verhandeling, waarin een piloot van een jongetje leert hoe belachelijk de volwassen wereld is; of als een moralistische fabel, waarin een naar onvrijheid snakkende vos de Kleine Prins leert dat hij verantwoordelijk is voor de roos die op zijn miniplaneetje groeit. Maar het is niet moeilijk om te zien waarom *Le Petit Prince* zo populair is geworden. Daarvoor hoeft je alleen maar te kijken naar het uitgespeelde contrast tussen kinderlijke naïviteit en volwassen ‘logica’; naar de spiegel die ons wordt voorgehouden door de vertegenwoordiger van een parallelle wereld; naar de schattige bijfiguren, de sprookjesachtige sfeer en vóór alles de sublieme tekeningen, zonder welke de Kleine Prins een nog kwijnender bestaan zou leiden dan onze eigen Kleine Johannes.

3 DE VERHALENDE HUMORSTRIP

Astérix aux Jeux olympiques

Alle uitwassen van de moderne sportbeoefening passeren de revue: dopinggebruik, corrupte officials, vals spel, geweld op de tribunes – en wie zei er ook alweer dat meedoen belangrijker is dan winnen? In de striptklassieker *Astérix aux Jeux olympiques* (1968) van Goscinny & Uderzo telt alleen de erepalm, en die wordt niet alleen begeerd door Romeinse centurions die beseffen dat succes in de sport de beste carrièrezet is, maar ook door de bewoners van het Gallische

Asterikios en Olympia, Griekse uitgave van *Astérix aux Jeux olympiques*

dorpje dat sinds jaar en dag onoverwinnelijk is dankzij de toverdrank van de plaatselijke dru  de. Beide partijen zijn bereid om door roeien en ruiten te gaan om bij de Olympische Spelen op het schavot te staan.

Astérix aux Jeux olympiques speelt met de archetypen van de Klassieke Oudheid en met moderne, nog steeds actuele nationale stereotypen; zo worden de oude Grieken neergezet als slimme ritselaars en de voorouders van de Italianen als liefhebbers van *dolce far niente*. Het is een beproefd recept. Toen dit twaalfde Asterix-album verscheen, hadden Goscinny & Uderzo al de spot gedreven met de Duitsers (of

liever ‘de Goten’), de Britten, de Egyptenaren en de Scandinaviërs (‘de Noormannen’); ze zouden het daarna doen met de rest van Europa, van de Spanjaarden en de Zwitsers tot de Corsicanen en de Belgen. Heel Europa? Nee, aan een paar landen kwam de in 1977 overleden scenarist René Goscinny niet toe: Rusland bijvoorbeeld, en helaas ook Nederland, al verklaarde tekenaar Albert Uderzo in 2000 tegen *NRC Handelsblad*: ‘Holland is in veel opzichten een geschikte bestemming. Allereerst omdat er van uw land zoveel typerende kenmerken in het collectieve geheugen liggen opgeslagen; over bollenvelden, windmolens en waterlinies is het goed grappen maken. Daarnaast was Holland in de Romeinse tijd een belangrijk gebied: de rijksgrens liep er dwars doorheen en het gebied ten zuiden van de Rijn was behoorlijk geromaniseerd. Je hoeft de historische werkelijkheid dus niet te veel geweld aan te doen.’

René Goscinny en Albert Uderzo waren de **Lennon en McCartney** van het komische stripverhaal. Uderzo maakte de tekeningen, en in de gouden jaren van Asterix (1959–1977) was het Goscinny die de scenario’s schreef. Ieder nieuw album vertelt een origineel verhaal met een sterke plot en een logisch verloop. Het geeft niet dat de avonturen zich volgens een vast patroon ontploffen. In de ware Asterix verzint Julius Caesar een nieuwe strategie om het Gallische dorpje te onderwerpen (*De Romeinse lusthof*, *De intrigant*), of maken Asterix en Obelix een reis naar een ver land met eigenaardige gebruiken (*Cleopatra*, *Het Indusland*). De aantrekkingskracht van de humor blijkt universeel; Asterix is vertaald in honderd talen en dialecten, van Afrikaans tot

Zwitserduits, en over de hele wereld kun je met gelijkgestemden lachen om de *running gags* die de strip (met meer dan een half miljard verkochte albums) tot een van de populairste ter wereld hebben gemaakt. De onoverwinnelijke Galliër wordt geëerd als een van de grote cultuurhelden van Frankrijk en als de figuur die in de jaren zestig het stripverhaal voor volwassenen en intellectuelen salonfähig maakte.

Zoals de meeste komische strips dankt de Asterix-serie een groot deel van haar succes aan het effect van terugkerende formules. Zinsneden als ‘teken toch bij, zeiden ze’, ‘dik? wie is hier dik?’ en ‘rare jongens die Romeinen’ zijn spreekwoordelijk geworden; vaste plotwendingen als de vernedering van Caesars legioenen of het tot zwijgen brengen van de dissonante bard Assurancetourix roepen op z’n minst een glimlach van herkenning op. Er worden grappen gemaakt over de bovenmenselijke kracht en eetlust van Obelix; de dorpssmid Hoefnix ruziet met de vishandelaar Kostunrix, het piratenschip van de uit een andere strip afkomstige Roodbaard wordt tot zinken gebracht, en de toverdrank van Panoramix maakt het leven van de Romeinen uit de omringende legerplaatsen bepaald niet gemakkelijk...

Even beproefd is het laten figureren van bekende Europeanen en cultuurele iconen. Tientallen filmsterren, politici, sportlieden en literaire helden werden in de avonturen van Asterix gekarikaturiseerd. Sommigen maakten een *cameo appearance*: Laurel en Hardy stuntelden als legionairs in *Obelix & Co.*, Eddy Merckx was een pijlsnelle koerier in *Asterix en de Belgen*, **Don Quichot**

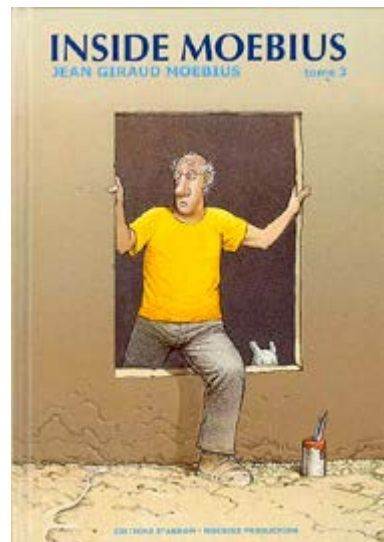
René Goscinny (l.) en Morris, de tekenaar van Lucky Luke (1971) (Foto Hans Peters)

vecht tegen windmolens in *Hispania*. Anderen kregen een substantiële rol, zoals Lino Ventura (de centurion uit het album *De intrigant*) of de **James Bond**-vertolker Sean Connery, die als de dubbelagent Nulnunix de onoverwinnelijke Galliërs achtervolgt in *De odysee van Asterix*. Wie met een scherp oog kijkt, ziet bovendien parodieën op – en verwijzingen naar – **The Beatles** (*De Britten*), **Rembrandt** (*De ziener*), de **Laokoöngroep**, de *Discuswerper* en *Le Penseur* (*De lauwerkrans van Caesar*), **Pieter Bruegel**, **Kuifje**, Manneken Pis en Victor Hugo (*De Belgen*).

De aantrekkingskracht van Asterix en de andere onoverwinnelijke Galliërs berust op hun non-conformisme en hun streven naar onafhankelijkheid. Dat maakt de strip extra actueel in het verenigde Europa van vandaag. Zoals Uderzo al in 2000 voorspelde: ‘Hoe meer de centrale organisatie voortschrijdt, hoe meer de gewone burger zich verschanst in zijn eigen nationale of regionale cultuur. Dat hebben we de afgelopen tien, twintig jaar al in Frankrijk zien gebeuren. Aan Asterix is dat allemaal niet te danken, het is de verdienste van enthousiaste linguïsten en volkskundigen. Maar ik ben ervan overtuigd dat de onafhankelijke instelling van Asterix, zijn *merde à tout le monde*, iedere cultuur in verdrukking aanspreekt. Niet alleen in Frankrijk. Of we nu Duitser, Italiaan of Hollander zijn, we willen toch niets liever dan met rust gelaten worden?’

De Franse strip

Op Wikipedia heeft de Franse strip geen eigen pagina; die wordt gedeeld met de Franstalige Belgische strip. Dat is niet helemaal terecht, want hoewel de Walen met stripmakers als Hergé (**Kuifje**), Jijé (*Robbedoes*), Franquin (*Guust Flater*) en Morris (*Lucky Luke*) na de Tweede Wereldoorlog Frankrijk veroverden, bouwde het land van Honoré Daumier, Gustave Doré, Caran d’Ache en de strippionier Alain Saint-Ogan verder aan een eigen traditie, die al vóór de Eerste Wereldoorlog was begonnen met de avonturen van het anarchistische trio *Les Pieds nickelés*. Vooral de oprichting van het blad

Jean Giraud, *Inside Moebius 3* (2007)

Pilote, in 1959 door Goscinny & Uderzo en de Waalse scenarist Jean-Michel Charlier, was in de Franse stripgeschiedenis een mijlpaal. Gedragen door het monstersucces van *Astérix* domineerde het stripblad anderhalf decennium de Franse markt; niet alleen met humoristische *bandes dessinées* als *Olivier Blunder* (Greg) en *Iznogodh* (Goscinny & Tabary) maar ook met realistische verhalen over zeerovers (*Roodbaard* van Charlier & Hubinon) en cowboys (*Blueberry* van Charlier & Giraud). In de jaren zeventig verspreidden *Pilote*-talenten als Gotlib, Jacques Tardi en Claire Bretécher, die liever strips voor volwassenen dan voor kinderen

maakten, zich over diverse kleinere bladen. Maar na de dood van Goscinny was het Jean Giraud (1938–2012) die zich zou ontpoppen als de invloedrijkste Franse stripmaker, vooral dankzij de sciencefictionstrips die hij publiceerde onder het pseudoniem Moebius. Zijn surrealistisch getekende en soms woordenloze beeldverhalen, waarin hij soms zichzelf als personage opvoerde, inspireerden filmmakers in Frankrijk, Italië en Japan. Er viel hem niet alleen bewondering ten deel van **Federico Fellini** en Luc Besson, maar ook van (fantasy)schrijvers als William Gibson en Paolo Coelho.

4 DE KUNST VAN DE CARTOGRAFIE

De *Atlas Maior* van Blaeu

Volgens **Voltaire** was Amsterdam een stad van *canaux, canards, canaille*. Voortbordurend op zijn alliteratie hoop je dat Nederland tegenwoordig gezien wordt als een natie van kaas, kunst, kaarten. Denk bij het eerste aan gouda en leerdammer, bij het tweede aan **Rembrandt**, **Van Gogh** en **Mondriaan**, en bij het derde aan Blaeu en TomTom – of aan Google Maps, dat net als de kaarten-app van de iPhone draait op de digitale plattegronden van het Rotterdamse bedrijf AND. Cartografie zit in het DNA van de Nederlander – dat verklaart ook het onwaarschijnlijke succes van de peperdure thema-atlassen van Bos – maar een Hollandse uitvinding is het niet. De eerste beroemde kaarten werden gemaakt op basis van het geografisch pionierswerk van de Alexandrijnse wiskundige Claudius Ptolemaeus (ca. 90–160) en de tweehonderd jaar jongere ‘Peutingerkaart’, waarop schematisch alle Romeinse wegen in Europa aangegeven stonden.

De cartografie ging pas echt bloeien in de 16de eeuw, toen met de ontdekkingsreizen en de opkomende wereldhandel de kennis van – en behoefte aan – gedetailleerde (zee)kaarten explodeerde. Rond 1550 werden in Rome en Venetië voor het eerst losbladige kaarten in boekvorm verenigd; een idee dat

Willem en Joan Blaeu, *Atlas Maior* (1662)

navolging vond in het snel groeiende cartografiecentrum Antwerpen, waar Abraham Ortelius in 1570 zijn *Theatrum Orbis Terrarum* ('Het wereldtheater') uitbracht, met 58 kaarten. Vanaf 1580 publiceerde zijn landgenoot Gerardus Mercator in Duisburg het eerste deel van zijn 'Atlas', zo genoemd naar de mythologische reus die niet alleen het hemelgewelf op zijn rug torste maar ook beschouwd werd als de eerste geograaf. Vier jaar later werd Antwerpen ingenomen door de Spanjaarden en vluchtten de meeste kaartdrukkers – net als vele kunstenaars en handelaren – uit angst voor de inquisitie noordwaarts.

In het nieuwe handelscentrum Amsterdam maakte vooral de Vlaamse uitgever-drukker Jodocus Hondius, eigenaar van de nalatenschap van Mercator, naam als kaarten- en (zak)atlasverkoper. Zijn zaak in de Kalverstraat werd na zijn dood in 1612 overgenomen door zijn schoonzoon Johannes Janssonius, maar raakte haar monopolie kwijt met de opkomst van de firma Blaeu. In het pand De Vergulde Sonnewijzer aan het Damrak was vader Willem begonnen als globemaker, cartograaf en uitgever van onder meer Vondel en Descartes. Samen met zijn zoons Joan en Cornelis gaf hij in 1630 zijn eerste atlas uit, met zestig kaarten die deels waren gekopieerd van die van zijn concurrent. Wat volgde was een soort wapenwedloop, de twee uitgevershuizen probeerden elkaar af te troeven met steeds ambitieuzere atlassen: meer kaarten, nieuwe gebieden (ook de zee en de hemelen), mooiere illustraties en marginalia. Met als culminatie de *Atlas Maior* (1662) van Joan Blaeu, het SDI van de cartografie: elf delen op folioformaat, duizenden pagina's beschrijving (uiteindelijk in vijf talen), zeshonderd kaarten, onwaarschijnlijke detaillering. 'Je kunt tot op

straatniveau inzoomen!’ zouden Fokke & Sukke (gewapend met verrekijker) grappen in hun getekende commentaar op venster nummer 19 van de Historische Canon van Nederland, de Atlas van Blaeu.

De nauwkeurigheid was echter betrekkelijk. De *Atlas Maior* was een hutsepot van oude en nieuwe kaarten die lang niet allemaal waarheidsgetrouw en zeker niet up-to-date waren. Op reis had je er sowieso weinig aan, omdat Blaeu wegen het liefst weglief – die tastten de esthetiek van de detailkaarten aan. De Atlas was meer kunst dan wetenschap, en zo werd hij ook op de markt gebracht. Het bezit ervan – al gauw werden er speciale pronkkasten voor ontworpen – werd een statussymbool, alleen de puissant rijken konden hem betalen. Voor 250 gulden had je de simpelste uitgave, een bedrag dat gelijkstaat aan 20.000 euro nu; met als gevolg dat er in totaal maar driehonderd van zijn gemaakt. Dat er daarvan tegenwoordig maar veertig over zijn, is niet zo verwonderlijk: hoe duur de *Atlas Maior* ook was, losgesneden en per kaart verkocht in een knappe lijst leverde hij altijd meer op. Vandaar dat veel cartofielen een originele, liefst ingekleurde Blaeukaart van hun woonplaats boven de schoorsteenmantel hebben hangen.

Dat inkleuren, door Amsterdamse moeders en kinderen, was een complete nevenindustrie in de drie Amsterdamse vestigingen van de firma Blaeu, waar toch al tachtig werknemers vijftien drukpersen draaiende hielden. De faam van Blaeu was wijd verspreid; zo bracht de Florentijnse heerser Cosimo III de’

Kaart van Europa van Blaeu

Medici in 1667, vier jaar na de publicatie van een Italiaanse stedenatlas, een uitgebreid bezoek aan de winkel. Vijf jaar later was een winterse brand in de werkplaats aan de Gravenstraat wereldnieuws; doordat het bluswater in de strenge vorst bevroor, werd het hele pand verwoest, inclusief boeken, prenten en persen. De schade werd geraamd op 380.000 gulden, in euro's tientallen miljoenen. Of de dood van Joan Blaeu, anderhalf jaar later op 76-jarige leeftijd, hiermee verband hield, is niet zeker; wel dat het bedrijf een kwarteeuw later niet meer bestond.

‘O reisgezinde geest, gij kunt die moeite sparen/ en zien op dit toneel de wereld groot en ruim/ beschreven en gemaald in klein begrip van bla’reu’. Aldus Joost van den Vondel in het voorwoord tot een van de eerste Blaeu-atlassen. De Prins der Dichters was niet de enige kunstenaar die gefascineerd was door het werk van Blaeu. Op talloze genrestukken uit de Gouden Eeuw zijn door Willem of Joan uitgegeven wandkaarten nageschilderd, bijvoorbeeld op **Vermeers** *Officier en lachend meisje* (ca. 1660). Kunst die kunst kopieert die in eerste instantie als gebruiksvoorwerp bedoeld was – een mooier eerbetoon kan een kaartenmaker zich niet wensen.

De mercatorprojectie

De Nederduitse cartograaf Gerardus Mercator, geboren als Gerard De Kremer in het Vlaamse Rupelmonde, was de eerste die het woord ‘atlas’ gebruikte voor een verzameling kaarten. Hij had als jonge graveur eer ingelegd met vroege aard- en hemelglobes en met kaarten waarop hij plaatsnamen in schuinschrift zette

om ze meer te laten opvallen. Hij maakte furore met een nauwkeurige kaart van het Heilige Land (1537) en een Europakaart (1554) waaraan hij zestien jaar had gewerkt. Toch ontleent hij zijn faam in de eerste plaats aan de wereldkaart die hij tekende ‘tot gebruik van hen die over de zee varen’ (1569). Om van de aardbol een

Mercatorprojectie

Gall-Petersprojectie

I – Made in Europe: de 208 culturele verworvenheden

● hoofdstuk ● kaderstukje

Parijs

Serge Gainsbourg
Astérix
Candide
Encyclopédie
 Citroën DS
 psychologische roman
Théâtre de l'Absurde
 Sartre en Beauvoir
 kubisme
 Magnum
 Yves Saint Laurent
 oriëntalisme
 Rodin
 Niki de Saint Phalle
 Chanel
 Dior
 poëtes maudits
 Birkin-bag
 art nouveau
 Molière
 Django Reinhardt

Londen

hardrock
 Grand Tour
 James Bond
 spotprent
 Hitchcock
 pop-art
 J.M.W. Turner
 minirok
 Monty Python
 Mr. Bean
 panorama
 Dickens
 Champions League
 Byronic hero
Nineteen Eighty-Four

Ibsen

Macbeth

Harry Potter

Moore en
 Hepworth

boekverluchting

James Joyce

Beatles

kinderboek

Lord of the Rings

Ashmolean Museum

Roald Dahl

Penguin

Shakespeare

Virginia Woolf

Stourhead

Jane Austen

Sherlock Holmes
 en Miss Marple

Tapiserie de Bayeux

Monet

Versailles

Notre-Dame de Chartres

Jules Verne

Franses strip

Le Petit Prince

Montaigne

Gustave Eiffel

Roeland

troubadours

Buñuel en Dalí

Sagrada Família

Velázquez

fado
 tegeltableaus

Don Quichot

Calatrava

flamenco

Picasso

Frans Hals
 landschappen

M.C. Escher
 Vermeer

Blaauw
 totaalvoetbal
 grachtengordel

Mondriaan

Nijntje

De Stijl

Rem Koolhaas

Van Gogh

Bosch en Bruegel

Vlaamse
 Primitieven

Rubens

Elckertijl

Vlaamse
 wandtapijten

Mercator

Jacques Brel

Magritte

Oriënt-Express

Kuifje/Tintin

saxofoon

CoBrA

Rob Krier

Inhoud

Inleiding 11
Leeswijzer 16

KAART I Made in Europe: de 208 culturele verworvenheden 18–19

- 1 ‘Amsterdam’ van Jacques Brel (het Franse chanson) 21
Serge Gainsbourg 23
- 2 De sprookjes van Andersen (volks sprookjes en cultuursprookjes) 24
Le Petit Prince 26
- 3 *Astérix aux Jeux olympiques* (de verhalende humorstrip) 27
De Franse strip 30
- 4 *De Atlas Maior* van Blaeu (de kunst van de cartografie) 31
De mercatorprojectie 34
- 5 ‘Back In The U.S.S.R.’ van The Beatles (de Britse popmuziek) 35
Hardrock en heavy metal 37
- 6 De Baedeker-reisgids (toerisme als cultuurverbreider) 38
De Grand Tour 41
- 7 De beelden van Bernini (barok en rococo) 42
Rubens 44
- 8 De BILLY van IKEA (Scandinavisch design) 45
Alvar Aalto 48
- 9 James Bond (de *gentleman spy*) 49
De femme fatale 51
- 10 Bosch en Bruegel (vroegmoderne Laaglandse schilderkunst) 53
Elckerlijc 56
- 11 Bulgaarse Stemmen (polyfone volkszang uit de Balkan) 56
Fado 59
- 12 Café New York in Boedapest (het Europese koffiehuis) 60
De politieke spotprent 62
- 13 *Candide* van Voltaire (Verlichtingsliteratuur) 63
De Encyclopédie 66

- 14 Het filmfestival van Cannes (de Franse cinema) 67
[Hitchcock](#) 70
- 15 *Carmina Burana* (het middeleeuwse lied) 71
[De troubadours en de hoofse liefde](#) 73
- 16 De kathedraal en het glas-in-lood van Chartres (de gotiek) 74
[La Sagrada Família](#) 78
- 17 Chiaroscuro (Caravaggio en Rembrandt) 78
[Velázquez' *Las Meninas*](#) 81
- 18 *Un chien andalou* van Buñuel en Dalí (de surrealistische film) 83
[Magritte](#) 85
- 19 De polonaises en mazurka's van Chopin (romantisch klassiek) 86
[De piano](#) 89
- 20 'La DS' van Citroën (autovormgeving) 90
[De Oriënt-Express](#) 93
- 21 Dada en punk (antiekunst in de 20ste eeuw) 94
[Pop-art](#) 96
- 22 *La Divina Commedia* (de poëzie van Dante) 97
[Commedia dell'arte](#) 100
- 23 *Don Giovanni* (de muziek van Mozart) 101
[Casanova](#) 103
- 24 Don Quichot (Cervantes' spreekwoordelijke personage) 104
[De roman](#) 107
- 25 *Die Dreigroschenoper* (het epische theater van Brecht en Weill) 108
[De twaalftoontechniek](#) 110
- 26 De ijzerconstructies van Eiffel (spectaculaire utiliteitsbouw) 111
[Calatrava's bruggen en stations](#) 114
- 27 *En attendant Godot* van Samuel Beckett (het absurdistisch theater) 115
[Sartre en Beauvoir](#) 117
- 28 Fabergé-eieren (de duurste edelsmeedkunst ter wereld) 118
[Cartier en Rolex](#) 121
- 29 *Frankenstein* van Mary Shelley (griezelverhalen) 122
[Dracula](#) 124
- 30 Goethe (de laatste *homo universalis*) 125
[Faust](#) 128
- 31 Het gregoriaans (zang in de Middeleeuwen) 129
[Hildegard van Bingen](#) 132
- 32 De Grote Europese Roman (modernistische literatuur) 133
[Virginia Woolf](#) 135
- 33 *Guernica* (de geëngageerde schilderkunst van Picasso) 136
[Kubisme](#) 139

- 34 De epen van Homeros (*Ilias* en *Odyssee*) 140
[Geschiedschrijving](#) 143
- 35 Het humanisme (van Petrarca tot Erasmus) 144
[Het sonnet](#) 147
- 36 Ibsens Nora en Peer Gynt (modern theater in de 19de eeuw) 148
[Strindberg](#) 150
- 37 *Impression, soleil levant* (Monet en het impressionisme) 151
[J.M.W. Turner](#) 154
- 38 Kafka ('Die Verwandlung', *Das Schloss*, *Der Prozess*) 155
[De brave soldaat Švejk](#) 158
- 39 Het 'Kaiserlied' (de muzikale vernieuwing van Haydn) 159
[Stradivarius](#) 161
- 40 Het kinderboek (*Pinocchio* en *Alice in Wonderland*) 162
[Nijntje](#) 165
- 41 Koning Arthur (de Graal en de ridders van de Ronde Tafel) 166
[Roeland](#) 169
- 42 Kraftwerk (de elektronische popmuziek) 170
[Dance](#) 172
- 43 Kuifje – Tintin (de Belgische strip en de klare lijn) 173
[De Smurfen](#) 176
- 44 *Het Lam Gods* van de gebroeders Van Eyck (de Vlaamse Primitieven) 177
[Vlaamse wandtapijten](#) 179
- 45 De Laokoöngroep (Griekse beeldhouwkunst) 180
[Vaasschilderkunst](#) 183
- 46 LEGO (Noord-Europees speelgoeddesign) 184
[Rubik's Cube](#) 187
- 47 *The Lord of the Rings* (de fantasy van Tolkien) 187
[Harry Potter](#) 190
- 48 Magnum en 'le moment décisif' (de Europese fotografie) 191
[Leica](#) 194
- 49 De *Matthäus-Passion* (de muziek van Bach) 195
[De vier jaargetijden](#) 198
- 50 *Het melkmeisje* van Vermeer (de Hollandse genreschilderkunst) 199
[De portretten van Hals](#) 202
- 51 *Metamorphoses* van Ovidius (de Griekse mythologie op z'n Romeins) 203
[Europa](#) 206
- 52 *Metropolis* (de expressionistische film) 207
[De schreeuw](#) 210
- 53 De minirok (Mary Quant en de swinging sixties) 211
[Yves Saint Laurent](#) 213

- 54 *Mona Lisa* en *Primavera* (Italiaanse renaissanceschilderkunst) 214
[Albrecht Dürer](#) 217
- 55 De essays van Montaigne (de ontdekking van het ‘ik’ in de literatuur) 218
[Rousseaus Confessions](#) 221
- 56 *Monty Python’s Flying Circus* (Engelse televisiehumor) 222
[Mr. Bean](#) 225
- 57 Het museum (van rariteitenkabinet tot toeristenmagneet) 226
[Panorama’s](#) 228
- 58 De Negende van Beethoven (van symfonie tot Europees volkslied) 229
[De Vijfde van Mahler](#) 232
- 59 De Nobelprijs voor de Literatuur (ondanks alles de hoogste literaire onderscheiding) 233
[Elias Canetti](#) 235
- 60 De odalissen van Ingres en Delacroix (het oriëntalisme) 236
[Het naakt in de kunst](#) 239
- 61 *Oiseau dans l’espace* van Brancusi (de abstracte beeldhouwkunst) 240
[Henry Moore en Barbara Hepworth](#) 242
- 62 Het OMA van Rem Koolhaas (de modernistische *starchitecture*) 243
[Het postmodernisme van Rob Krier](#) 246
- 63 *Oorlog en vrede* van Tolstoj (de Russische roman) 247
[Oblomov](#) 249
- 64 *Oresteia* van Aischylos (de Griekse tragedie) 250
[Oidipous](#) 253
- 65 Penguin-pockets (de geschiedenis van het boek) 254
[Boekverluchting](#) 257
- 66 *Le Penseur* van Rodin (de moderne beeldhouwkunst) 258
[Niki de Saint Phalle](#) 260
- 67 Het periodiek systeem der elementen (scheikunst) 261
[De wiskunst van Escher](#) 264
- 68 De *petite robe noire* (de mode-iconen van Chanel) 265
[De New Look van Dior](#) 268
- 69 Pippi Langkous (de literaire invloed van Astrid Lindgren) 269
[Roald Dahl](#) 271
- 70 Plato’s schepping van Sokrates (de filosoof als literator) 272
[Cicero](#) 275
- 71 Poesjkin (de poëzie van een gedoemde avonturier) 276
[Les poètes maudits](#) 278
- 72 De luxe-accessoires van Prada en Gucci (Italiaanse mode en vormgeving) 279
[De Birkin-bag](#) 282

- 73 *Pride and Prejudice* (de romantische komedies van Jane Austen) 283
[De romans van Dickens](#) 286
- 74 De Britse puzzeldetective (Arthur Conan Doyle en Agatha Christie) 287
[De Scandithriller](#) 289
- 75 De Rietveldstoel (kunst en design van De Stijl) 290
[Mondriaan](#) 293
- 76 *Der Ring des Nibelungen* (Wagners gesamt-kunstwerken) 294
[Verdi en de Italiaanse opera](#) 296
- 77 *Romeo and Juliet* (het toneelwerk van Shakespeare) 297
[Macbeth](#) 300
- 78 La Rotonda van Palladio (het (neo)classicistische bouwen) 301
[Het Parthenon](#) 303
- 79 *Le Sacre du printemps* (Strawinsky, Diaghilev en de Ballets Russes) 304
[Pina Bausch](#) 307
- 80 Sapfo van Lesbos (de dichter als mythe) 308
[Horatius](#) 311
- 81 *Satyricon* van Fellini (de Italiaanse film) 312
[Salò](#) 314
- 82 De Scheve Toren van Pisa (romaanse kunst) 315
[Tapisserie de Bayeux](#) 318
- 83 Schloss Neuschwanstein (het kasteel door de eeuwen) 319
[Middeleeuwse stedenbouw](#) 322
- 84 De Sixtijnse Kapel (fresco's van Michelangelo) 323
[Le stanze di Raffaello](#) 326
- 85 De slaoliestijl (art nouveau / jugendstil / style moderne) 327
[Der Kuss \(Liebespaar\)](#) 330
- 86 Stourhead (de Engelse landschapstuin) 331
[Landschapsschilderkunst](#) 334
- 87 De walsen van Strauss (het Eurovisienieuwjaarsconcert) 335
[De 'Tweede Wals' van Sjostakovitsj](#) 338
- 88 Totaalvoetbal (sport als kunst en exportcultuur) 338
[De Champions League](#) 341
- 89 *Triumph des Willens* van Leni Riefenstahl (de propagandafilm) 341
[Pantserkruiser Potjomkin](#) 344
- 90 Het toneel en de verhalen van Tsjechov (Russisch realisme met een lach en een traan) 345
[De methode-Stanislavski](#) 348
- 91 Versailles (de barokke hofcultuur van Lodewijk XIV) 349
[Molière](#) 352

- 92 Via Appia (de Romeinse nutsbouw) 353
[Het Pantheon](#) 356
- 93 Villa Savoye van Le Corbusier (totalitair bouwen, modernistisch wonen) 357
[De grachtengordel](#) 360
- 94 *Der Wanderer über dem Nebelmeer* van Caspar David Friedrich (de romantiek) 361
[De Byronic hero](#) 364
- 95 De ‘Wassily’-stoel van Marcel Breuer (architectuur en vormgeving van het Bauhaus) 365
[Mies van der Rohes Villa Tugendhat](#) 367
- 96 ‘Waterloo’ van ABBA (Europop) 368
[De saxofoon](#) 371
- 97 Wedgwood en Meissen (*creamware* en porselein) 372
[Azulejos en andere siertegels](#) 375
- 98 De ‘Wonderreizen’ van Jules Verne (pionieren in de sciencefiction) 376
[Nineteen Eighty-Four](#) 378
- 99 *Wrapped Reichstag* (de conceptuele kunst van Christo en Jeanne-Claude) 379
[Marina Abramović](#) 382
- 100 *Zelfportret met verbonden oor* (Van Gogh en de mythe van de lijdende kunstenaar) 383
[Matisse](#) 386
- 101 De zigeunerjazz (de erfenis van Django Reinhardt) 387
[Flamenco](#) 390
- 102 *Het Zwanenmeer* (Tsjaikovski’s balletten) 390
[Anna Pavlova](#) 393
- 103 *Zwart vierkant* (Malevitsj en de abstracte kunst) 394
[CoBrA](#) 397
- 104 De Zwarte Madonna van Częstochowa (De icoon der iconen) 398
[Byzantijnse mozaïeken](#) 400

- KAART II Tijdpad architectuur – een reis door de eeuwen heen 402
- KAART III Museumreis langs de ‘iconen’ van de Europese beeldende kunsten 403
- KAART IV Een literaire bedevaartsroutte door Europa 404
- KAART V Op reis langs de *lieux de mémoire* van de Europese muziek 406

Bibliografie 407

Illustratieverantwoording 409

Register 412